

УДК 322.2

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Р.М. Гулінчук

кандидат економічних наук

завідувач сектору економіки землекористування

Інститут агроекології і природокористування НААН

За результатами досліджень доведено необхідність адаптувати категорію «стратегічне планування» щодо потенціалу земель сільськогосподарського призначення. Обґрунтовано стратегічні напрями підвищення ефективності використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення, що згруповані за сферами впливу на потенціал.

Ключові слова: планування, стратегія, потенціал земель сільськогосподарського призначення, землі сільськогосподарського призначення, ефективність.

Проведене паювання сільськогосподарських угідь спричинило деструктивні процеси в землекористуванні сільськогосподарських товаровиробників. Це призвело до порушення сформованої науково обґрунтованої системи сівозмін, скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Власники земельних паїв і нові власників земельних ділянок, які не планують використовувати їх за цільовим призначенням (так звані рантє), навряд чи вкладатимуть гроші в меліорацію земель, у відтворення їх якісного стану. Найчастіше землі, скуплені новими власниками в рахунок земельних часток, роками взагалі не обробляються, сільгоспугіддя на високопродуктивних меліорованих землях заростають бур'янами.

Тому земельна політика має бути спрямована на обмеження виведення земель із сільськогосподарського обороту, жорстке квотування продажу або іншої передачі сільськогосподарських угідь на несільськогосподарські цілі. Масштаби сільгоспугідь, підконтрольних агрохолдингам, іноземним компаніям і великим підприємцям, вийшли за межі десятків мільйонів гектарів. Згідно зі статистичними даними, під контролем 100 приватних агрохолдингів перебуває 6084,2 тис. га, це становить 10% української ріллі [1].

Особливості ефективного використання земель сільськогосподарського призначення досліджували А.Д. Балаєв, С.А. Балюк, В.О. Греков, Л.О. Кримська, М.О. Коваль, В.В. Медведєв, Л.С. Мельничук, О.Г. Тараріко. Роботи цих учених заклали важливу теоретичну та методологічну основу для ефективного використання земельних ресурсів. Теоретичні та методологічні основи страхування

сільськогосподарського землекористування вивчали А.С. Курбатов, Є.Е. Чуканова, Д.С. Булгаков, І.І. Карманов, Г.Л. Кофф, А.С. Курбатов, О.Б. Лепке, А.С. Міндрін, В.В. Піменов, Є.І. Пронін, Є.І. Путілін, І.Г. Смирнова, С.І. Сай, М.М. Фірсов, І.В. Чеснокова, Л.Л. Шишов, Г.Л. Юсупова та інші дослідники. Разом з тим багато питань, особливо щодо підвищення ефективності використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення в сучасних економічних умовах, майже не досліджувались. Тому ми поставили за мету визначити стратегічні пріоритети підвищення ефективності використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Традиційно сільськогосподарський виробник орієнтований на ретельний обробіток ґрунту та обмежене поголів'я худоби, щоб не порушувати екологічного балансу території. Такий підхід допускає виробництво розширеного асортименту продукції. А ось агрохолдинги займаються виробництвом продукції в основному одного-двох видів, та й то для зовнішнього ринку.

Основний сільськогосподарський потенціал утворюють чорноземи. Треба прагнути до збереження землі в життєздатних господарствах, забезпечення їх оптимального розміру, щоб можна було підтримувати достатній рівень рентабельності. При цьому земля має перебувати в обігу і, як і всі господарські або економічні активи, приносити дивіденди, в тому числі й за рахунок ринкових операцій із сільськогосподарськими земельними ділянками, які можна закладати, здавати в оренду, передавати в користування.

У сучасних умовах потрібен ринок сільськогосподарських земель. Він являє собою

систему організованого обороту і має такі характеристики [2]:

- обмеженість функціонування, тобто ринок носить переважно місцевий характер і має невеликий обсяг операцій;
- жорстке регулювання операцій з купівлі-продажу земель;
- збереження цільового використання земель;
- регламентування термінів купівлі-продажу земельних ділянок.

В основі функціонування ринку сільськогосподарських земель мають бути відносини власності на землю в сільському господарстві.

Щоб виявити чинники зовнішнього середовища, які зумовлюють стратегію ефективного використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення та його елементів, пропонуємо класифікувати їх за такими ознаками:

- спосіб впливу чинника;
- рівень передбачуваності;
- необхідна швидкість розвитку;
- часовий період;
- ступінь впливу.

Вибір напрямів стратегічного розвитку потенціалу земель сільськогосподарського призначення безпосередньо пов'язаний із формуванням стратегічного управління, що забезпечує раціональне використання потенціалу на близьку й далеку перспективи.

Доведено необхідність адаптувати категорію «стратегічне планування» стосовно потенціалу земель сільськогосподарського призначення. Ми трактуємо, цю категорію, як системно синтезовану і спрямовану на довгострокову перспективу сукупність взаємозалежних суб'єктів та об'єктів планування, які взаємодіють у процесі розроблення та реалізації стратегії використання потенціалу таких земель. У зв'язку з цим положення щодо планування використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення передбачають формулювання пріоритетів з метою встановлення між органами влади та суб'єктами землекористування розуміння векторів земельної політики, а безпосередньо процес планування з реалізацією відповідних заходів має вписувати в певні правила, регламенти, стандарти, забезпечувати раціональне та ефективне сільськогосподарське землекористування.

Цього можна досягти, якщо домогтися збалансованості у використанні, відтворенні та охороні земельних ресурсів, забезпечити раціональну територіальну організацію використання земель сільськогосподарського призначення та їх охорону, удосконалити організацію земельних відносин у сфері сільсько-

господарського землекористування, підвищити ефективність використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення та його відтворення.

Модель процесу стратегічного планування ефективного використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення має ґрунтуватися на поетапному проведенні цього процесу. На першому етапі проводиться аналіз наявного стану потенціалу таких, який формує уявлення про його рівні і елементи які до нього входять. На другому етапі на кожному з рівнів діагностики встановлюються два відхилення від прогнозованого рівня розвитку. Значення вище прийнятого в рамках стратегії розвитку характеризує найбільш сприятливу ситуацію; нижній поріг ефективної реалізації стратегічних рішень розвитку визначає несприятливу, але допустиму й прогнозовану ситуацію розвитку. Третій етап моделі формування стратегії розвитку передбачає виділення ключових (пріоритетних) груп на всіх рівнях, здатних забезпечити найбільш оптимальний рівень розвитку всього потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Еколого-економічна ефективність використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення залежить від того, наскільки ефективно використовуються основні його складові. Ґрунтуючись на результатах практичної діяльності, можна стверджувати, що висока результативність використання потенціалу досягається лише в разі тісної взаємодії всіх складових виробничого процесу. Досягти високих показників можна тільки при ефективному використанні наявних потенційних можливостей та застосуванні заходів щодо підвищення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. При цьому важливо не допустити зниження рівня виробництва, враховуючи наявні виробничі потужності, що для розвитку галузі сільськогосподарства є важливою умовою [3].

Такі напрями підвищення ефективності використання потенціалу мають містити комплекс заходів та умов, які визначали б підвищення ефективності використання кожної одиниці основних ресурсів.

Основні напрями підвищення ефективності використання потенціалу сільськогосподарських підприємств, показано на рис. 1.

На думку В.І. Андреева, ефективність використання землі багато в чому визначається рівнем розвитку культури землеробства в регіоні та на підприємствах [4]. Ґрунтуючись на результатах практичної діяльності, можна зробити висновки, що до підвищення ефективності використання потенціалу земель сіль-

Рис. 1. Основні напрями підвищення ефективності використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення

ськогогосподарського призначення приводить лише раціональна структура використання всіх типів основних засобів — ресурсів виробництва. При розрахунку розмірів підприємства площа, структура та якісний стан ґрунтів відіграють важливу роль, оскільки від земель залежить, де буде розміщене підприємство. Саме опираючись на це, й проводять заходи щодо залучення у виробництво інших ресурсів.

Одним з головних елементів у системі заходів з поліпшення якісного стану ґрунтів є підвищення еколого-економічної ефективності землекористування. Але, на жаль, нині якісний стан землі погіршується, тому потрібно вживати термінових заходів для зниження цієї негативної тенденції. Завдяки внесенню добрив та застосуванню науково обґрунтованих сівозмін досягається оптимальне землекористування — збільшується виробництво сільськогосподарської продукції та зберігається якість землі [5].

Основними важелями, що впливають на сільськогосподарське землекористування, є використання у виробництві сівозмін та нових технологій обробітку ґрунту. Проте ці заходи збільшують собівартість, оскільки механічний обробіток ґрунту один з найзатратніших процесів. Низька забезпеченість технікою й гостра нестача фінансових ресурсів на їхнє утримання не дають змоги повною мірою здійснити заходи зі збереження ґрунтової родючості.

З аналізу статистичних даних видно, що від зниження забезпеченості сільськогосподарською технікою залежить об'єм продукції. Тому слід розробити програми й заходи щодо підвищення рівня технічного забезпечення задля ефективнішого обробітку ґрунту.

Природно-кліматичні умови є одним з найважливіших чинників, які впливають на ефективність використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення. Клімат спонукає коригувати структуру посівів, враховуючи прогноз на вегетаційний період.

Сучасний стан та рівень розвитку аграрного сектора багато в чому визначають трудові ресурси. Тому вирішення проблеми ефективного використання трудових ресурсів є однією з найголовніших в економіці. В питаннях підвищення продуктивності праці вирішальне значення має забезпечення працівників обладнанням, їхня кваліфікація й рівень заробітної плати. Враховуючи негативні процеси, що відбуваються на селі, все більшу роль має відігравати держава щодо поліпшення такої соціально-економічної ситуації. На рівень розвитку села та його жителів дуже впливає стан виробництва: чим він гірший, тим гірший рівень розвитку села. Проведений аналіз свідчить про здатність виробництва сільгосппродукції додатково залучати трудові ресурси в інші галузі. Тому не можна допустити зниження сільськогосподарського виробництва. Об'єм продукції, який випускає сільськогосподарське підприємство, безпосередньо корелюється із забезпеченням трудовими ресурсами. Проте зараз на селі спостерігається відплив працездатного населення. Головною причиною цього є відсутність бажання в молоді працювати в сільській місцевості, низький рівень оплати праці, незадовільний стан соціально-культурних і побутових умов, відсутність державних програм щодо поліпшення соціальної інфраструктури села.

Держава має створити задовільні умови для працівників, щоб забезпечити сільськогосподарські підприємства кваліфікованими спеціалістами. Проте, розробляючи програми розвитку села і залучення молодих спеціалістів, слід враховувати сезонність, яка характерна для сільського господарства.

На виробіток одного працівника впливають такі чинники: кількість відпрацьованих днів за місяць, середня тривалість робочого дня, структура виробничого персоналу та рівень кваліфікації. Сезонність є одним із чинників, що знижують ефективність використання робочого часу [6].

У той же час на обсяг валової продукції впливають матеріальні витрати, оскільки виробничий процес безпосередньо пов'язаний зі споживанням сировини, матеріалів та ін. При цьому слід сказати що такий важливий момент, що витрати потрібно розподіляти між основними засобами виробництва та трудовими ресурсами раціонально.

Оскільки витрати на закупівлю посадкового матеріалу, добрив, утримання будівель та МТП тощо визначають рівень використання зазначених вище ресурсів, то еколого-економічна ефективність їх використання більше залежить від того, наскільки ефективно їх використовують.

Лише оптимальна виробнича структура дасть змогу результативно використовувати потенціал земель сільськогосподарського призначення через ефективне використання всіх інших чинників виробництва.

Спеціалізація виробництва має великий вплив на ефективність використання ресурсів, які залучаються у виробництво. Структуру виробництва формують зовнішні та внутрішні чинники. Саме чітка спеціалізація, яка враховує наявні ресурси, дає змогу підприємствам підвищити свій рівень рентабельності.

Завдяки своїм унікальним характеристикам земля є важливим засобом виробництва в багатьох галузях народного господарства. Землі сільськогосподарського призначення вкрай важливі в умовах збільшення необхідності забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування. Тому все актуальнішим стає ефективне використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення. До того ж кошти за користування земельними ресурсами є одним із джерел наповнення місцевих бюджетів. Тобто земельні ресурси є одним із таких видів природних ресурсів, завдяки яким фактично відбувається існування суспільства, громади, окремої людини, тим ресурсом, який має суспільно значущий характер та використання якого має відбуватися під контролем. Від імені держави такий контроль здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування. Враховуючи те, що останнім часом у сфері землекористування збільшується кількість порушень земельного та екологічного законодавства, то необхідність контролю за використанням землі з боку органів державної влади стає все більш актуальною.

Державний моніторинг угідь свідчить про тенденцію до погіршення якісного стану земель сільськогосподарського призначення, а отже, й їхнього потенціалу. Деякі вчені пропонують застосовувати такий економічний метод захисту земель, як страхування [7]. Обґрунтоване використання механізму страхування дасть можливість знайти джерело коштів для відшкодування витрат, пов'язаних із відновленням пошкоджених ділянок земель до початкового їхнього стану за рахунок страхових виплат. Одна з основних причин, що стримують поширення страхування у сфері землекористування, — незавершеність земельної реформи. Інша причина пов'язана з тим, що землекористувачі зазвичай не мають реальної інформації про стан земель на їхніх ділянках. Третя причина полягає в самих власниках і землекористувачах, які ще не навчилися оцінювати землю як найважливіше нерухоме майно, яке до того

ж схильне до різних ризиків у процесі експлуатації. Тому в підтримці аграрного сектора найважливіша роль має належати становленню земельного ринку.

Із поглибленням земельної реформи в Україні слід сформувавши та вдосконалити правовий механізм охорони ґрунтів як природного ресурсу, посилити державний екологічний контроль, внести відповідні поправки до природоохоронного, земельного, адміністративного законодавств, щоб забезпечити захист прав власників землі й одночасно підвищити їхню відповідальність за порушення вимог земельного та природоохоронного законодавств.

Відповідно до Земельного кодексу України [8], землі підлягають охороні, а їхнє використання має здійснюватися відповідно до цільового та дозволеного до використання, правового режиму земель.

Цільові програми дасть змогу сформувавши ефективне сільськогосподарське виробництво й використати потенціал земель сільськогосподарського призначення, розвивати пріоритетні напрями господарювання, взаємопов'язані та інтегровані в комплексну систему заходів державної підтримки, які забезпечували б соціально-економічний розвиток регіону.

Кошти держпідтримки мають спрямовуватися на заходи щодо збереження родючості ґрунтів, придбання мінеральних добрив, засобів захисту рослин та елітного насіння. Одним з напрямів державної підтримки в минулому було субсидування на придбання та ремонту сільськогосподарської техніки, що відіграло значну роль у своєчасному та якісному проведенні сільськогосподарських робіт. Велике значення надавалося впровадженню перспективних економічних технологій. У цьому плані енергозберігаючими й одночасно ґрунтозахисними є мінімальний та нульовий обробіток ґрунту, які допускають істотне скорочення агротехнічних операцій. Із застосуванням таких технологій знижується вплив на ґрунт негативних чинників (ущільнення ґрунту, руйнування його структури, порушення водного режиму), вони удвічі менш енергоємні і на 10–15 кг знижують витрату пального на один гектар оброблюваної площі, що економічно вигідно, особливо в умовах високих цін на енергоносії.

На жаль, у земельному законодавстві, що реформується, простежується тенденція зміщення трактування поняття «земля», «ресурси» в бік соціально-економічних аспектів на шкоду природно-екологічним компонентам. Не отримує необхідного розвитку принцип «екологізації» земельних відносин, не визначено механізмів реалізації цього принципу при проведенні земельної реформи, не закріплено

вимоги обліку в земельно-кадастровій документації показників, що характеризують якість ґрунтів та екологічний стан земель.

ВИСНОВКИ

Категорію «стратегічне планування» щодо потенціалу земель сільськогосподарського призначення ми трактуємо як системно синтезовану і спрямовану на довгострокову перспективу сукупність взаємозалежних суб'єктів і об'єктів планування, які взаємодіють між собою в процесі розроблення та реалізації стратегії використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення. З огляду на це, положення щодо планування використання потенціалу таких земель передбачають формулювання відповідних пріоритетів задля встановлення між органами влади та суб'єктами землекористування розуміння векторів земельної політики.

Процес планування з реалізацією відповідних заходів має вписуватися в певні правила, регламенти, стандарти, забезпечувати раціональне та ефективне сільськогосподарське землекористування. Цього можна досягти якщо забезпечити збалансованість у використанні, відтворенні та охороні земельних ресурсів, раціональну територіальну організацію використання земель сільськогосподарського призначення та їхню охорону, вдосконалити організацію земельних відносин у сфері сільськогосподарського землекористування, підвищити ефективність використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення та його відтворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: [аналітична доп.] / За заг. ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2011. — 104 с.
2. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О.В. Паленичак // Економіка АПК. — 2012. — № 2. — С. 32–37.
3. Ковынев Л.Б. Повышение эффективности воспроизводства и использования земельных ресурсов / Л.Б. Ковынев // Вестн. Курск. гос. с.-х. акад. — 2012. — № 5. — С. 23–26.
4. Андреев В.И. Оценка эффективности использования производственного потенциала и его основных элементов (на примере Саратовской области) / В.И. Андреев // Матер. Всерос. науч.-практ. конф., посвящ. 117-й годовщине со дня рождения акад. Н.И. Вавилова, 24–26 нояб. 2004 г. — Саратов. — С. 6–10.
5. Кустовська О.В. Земельний і лісовий природно-ресурсні потенціали Київської області —

- як основа економічного зростання // Матер. засідання круглого столу «Управління земельними ресурсами в контексті стратегій сталого розвитку» (м. Київ, 25 лист. 2005 р.). — К.: НАУ, 2005. — С. 304–309.
6. Корчинська О.А. Сучасний стан і проблеми відтворення родючості ґрунтів в Україні / О.А. Корчинська // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. — 2009. — Вип. 2. — С. 103–108.
  7. Курбатов А.С. Страховая защита земельных ресурсов в Российской Федерации / А.С. Курбатов, Е.Э. Чуканова // АПК: экономика, управление. — 2006. — № 11. — С. 15–19.
  8. Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.01 [Електронний ресурс] — Портал Верховної ради України. — URL: www.rada.gov.ua.
  9. Шкуратов А.И. Стратегические императивы управления экологической безопасностью в аграрном секторе экономики / А.И. Шкуратов // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2017. — № 4. — С. 207–225.

УДК 332.867

СУТНІСТЬ МОНІТОРИНГУ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Л.М. Перович

доктор технічних наук, професор
завідувач кафедри кадастру територій

О.Р. Гулько

кандидат економічних наук
асистент кафедри кадастру територій

Національний університет «Львівська політехніка»

Розглянуто сутність та зміст моніторингу використання сільськогосподарських земель. Запропоновано блок-схему моніторингу процесу використання сільськогосподарських земель. Проаналізовано економічну та екологічну ефективність використання земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: моніторинг, економічна ефективність, екологічна ефективність, оцінка використання земель, діагностика, прогнозування.

За роки незалежності в Україні відбулися значні зміни в усіх сферах суспільних відносин, не минули вони й земельних відносин. За прикладом європейських країн Україна стала на шлях ринкової економіки, зробивши ставку на приватного власника, сподіваючись, що приватна власність на землю змушуватиме товаровиробника ефективно працювати та раціонально використовувати наявні ресурси. Проте використання земель новими власниками як єдиного засобу виживання за рахунок природної їхньої родючості без належної компенсації втрат призвело до збільшення деградації ґрунтів. Адже внаслідок зростання цін на сільськогосподарську техніку, паливе, добрива, засоби захисту рослин і відповідне зниження рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції вони часто не можуть, а тимчасові орендарі навіть не зацікавлені забезпечувати відновне використання ґрунтів. Тому нагальним питанням сьогодення з наведення елементарного порядку з використанні сільськогосподарських ґрунтів.

Сучасні проблеми здійснення економіко-екологічного моніторингу використання сільськогосподарських земель в Україні пов'язані насамперед з його організацією, що могло б забезпечити проведення всебічного й систематичного обліку, оцінювання та прогнозування стану сільськогосподарських земель з метою захисту й поліпшення якості ґрунтів сільськогосподарського призначення.

Розв'язанню важливих проблем щодо підвищення рівня економічної та екологічної ефективності використання сільськогосподарських земель присвятили чимало своїх наукових досліджень багато відомих вчених-аграріїв, зокрема А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, А.Є. Данкевич, В.М. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, Б.Й. Пасхавер, А.М. Третяк, М.М. Федоров. Проте, досі дискусійних питань не зменшилося, зокрема стосовно організації моніторингу використання сільськогосподарських земель. Отже, це питання не втратило своєї актуальності й день потребує подальшого дослідження